

HAGYOMÁNY ÉS HALADÁS
AZ ERDÉLYI JOG FEJLŐDÉSÉBEN

IRTA

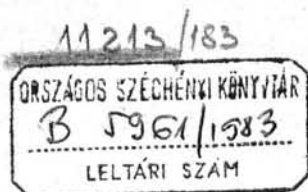
BÓNIS GYÖRGY

KOLOZSVÁR, 1944

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

*Különlenyomat
az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1943. évi
beszfeiceci vándorgyűlésének Emlékkönyvéből*

I. Századunk elején az egyik tudományos folyóirat hasábjain nagy vita folyt a magyar jogfejlődés önállóságáról, nemzeti jellegéről. Abban az időben az európai jogok hasonlóságának, párhuzamos fejlődésének tudata, a jogi változásoknak az evolúció törvénye szerinti következése rendkívüli erővel hatotta át a tudományos közvéleményt. A nemzetközi iránnyal szemben azonban nálunk is felvették a harcot a történelem és a jogtudomány egyes művelői, akik nemzetük múltjában az eredeti, önálló fejlődés, a sajátos intézmények fényét vélték felfedezni és tiltakoztak a nemzeti jelleg elhomályosítása ellen. A vita elhallgatott már, de a kérdés ma sem dőlt el. Mert valóban ez a kérdés minden jogtörténeti kutatás alapvető, izgalmas problémája: mennyire sajátja a nemzetnek az a jogrendszer, melynek uralma alatt áll; mennyire volt önálló eredetében, a többiektől eltérő alakulásában?

Ma már nem hiszünk az egész világon az evolúció erejével érvényesülő jogfejlődésben. A nemzetközi áramlatok, melyek e tudományos vélekedést táplálták, elveszítették régi erejüket. De a felfokozott nacionalizmus korában helytelen volna az igazság keresését is faji, nemzeti szempontoknak alávetni: tudományos sovinizmusból olyan értékekkel dicsekedni, melyek a valóságban nem voltak meg s amelyeket az elfogulatlan külföldi kutatás csak lenéző mosollyal tárgyalhat. Az imént felvetett nagy kérdésre ezért csak a következő választ adhatjuk: Az egyes európai nemzetek alkotmányának és jogának kialakulása számos hasonlóságot tüntet fel, melyeket közös társadalmi, gazdasági és szellemi hatóerők hoztak létre. De éppen e közös faktoroknak más és más időben, különböző erővel való érvényesülése folytán minden nemzet jogfejlődése eltér a másiktól. Ritkák, egészen kivételesek az olyan jogintézmények, melyek csak egyetlenegy népnél alakultak ki. De a közös vonások kombinációjából minden nép más és más összképet alkotott. E kép jellegét az határozza meg: mennyire vette át az európai szellemi, társadalmi, gazdasági áramlatokat és mennyire tudott mégis — önmaga maradni.

Ezt a kérdést szeretnénk ma felvetni az erdélyi joggal szemben, hogy egységes képét, nemzeti vonásait felvázolhassuk. De már a kiindulásnál nehézségekbe ütközünk. Helyénvaló-e erdélyi jogról beszélni, létezik-e egységes erdélyi nemzet, külön alkotmányos és jogi fejlődéssel? Hiszen erdélyi szászokról, magyarokról, székelyekről, ezeknek jogintézményeiről sokat hallottunk, de erdélyi jogról legfeljebb a feje-

delemség korára vonatkozóan. Magunk sem akarunk hamis látszatokat keltetni, s ezért hangsúlyozzuk, hogy az erdélyi jog nem valamely külön politikai nemzet alkotása, sem a három hagyományos natio külön fejlődésének szintézise, hanem a magyar jogfejlődés Királyhágón innen lezajlott folyamatának eredménye. Azok az európai áramlatok, melyek az egyetemes magyar fejlődésre hatottak, nem kerültek el a testvérhaza térségeit sem, s ma éppen az a feladatunk, hogy ezeknek az áramlatoknak erdélyi hullámverését figyeljük meg, a hagyomány és haladás küzdelmének mérlegét vonjuk meg az erdélyi jog ezeréves életében.

II. Az európai nemzetek legősibb társadalmi és állami szervezetét a *vérség* kötelékei tartják össze. A társadalom legkisebb sejtje a család, szülők és gyermekek közössége, mely a halász-vadász, vagy állattenyésztő életmód követelményeihez mérten nem bomlik fel a gyermekek felnövekedésével, hanem összefoglalja az unokák, menyek, vők tágabb csoportját is (nagy család). A nagy családnál tágabb keret a közös leszármazásra, a vérségi összetartozásra emlékező, egymás segítségére siető, egymásért bosszút álló rokonok közössége: a nemzetség. A magyarságnak is a család és a nemzetség a legelső tömörülési formája: *atya, fiú, nem, úr* (a. m. nemzetségfő) legősibb szavaink közé tartozik. A tágabb köteléket már a hatalom hozza létre, de ez nem nyers erőszak csupán, hanem maga is vérségi színezetű; a törzsből is kialakul a vérrokonság hite. Végül az uralkodó családot a lovasnomád kultúrkörhöz tartozó népek valamilyen természetfölötti lénytől, állattól származtatják, a magyarok a turultól; csak az rendelkezik az uralkodáshoz megkívánt isteni kegyelemmel és képességgel, akinek ereiben a turulnemzetség vére folydogál. A törzseknek csatlakozás vagy leigázás folytán létrejött csoportját, kötelékét tehát ismét a vér tartja össze, s az uralkodó legközelebbi rokonait állítja a szövetséghez tartozó törzsek élére. A természetfölötti származás az alattvalók szemében különös isteni kegyelemmel, *karizmával* tölti el a vezért: míg a karizma nagy tettekre képesíti, míg hadban és uralkodásban sikerei vannak, népe vakon követi, de elfordul tőle, sőt meg is öli, ha a balszerencsében úgy véli, hogy a természetfölötti erő elhagyta őt.

Milyen jellemző a magyarság nemzetté alakulásának ténye, a legendás *vérszerződés* ősi államrendünkre nézve! A modern történeti kritika azt tartja, hogy az Anonymusnál feltüntetett pontokat a XII. század végének udvari papja aktuális politikai igények kielégítésére szövegezte meg. De magát aényt nincs okunk kétségbevonni. A magyarság törzsei vezérek személyében testvérré fogadják egymást, vérüknek összevegyítésével és megívásával mesterségesen hozzák létre azt a vérségi kapcsolatot, melyet a nemzetségeken belül maga a természet alkotott, a törzseken belül a közös származás mítosza létesített. Nem az a vérszerződés lényege, hogy a törzsek főnökei isteni eredetű vezérüket hatalmában korlátozni kívánták, hanem az, hogy a végső veszélybe került nép tagjai közül kiküszöbölték a bosszúnak, a belvilongásnak lehetőségét. Ezzel minden magyar testvérré lett, a nép nem-

zetté magasztosult. E misztikus vérközösségben hajtotta végre a nemzet a honfoglalás nagy közösségi cselekedetét.

A letelepedés döntő befolyással volt népünk állami és társadalmi szervezetére. A folytonos vándorlás, helyváltoztatás helyébe a nyugodtabb, állandóbb életforma lépett, az állattenyésztés mellett a földművelés is fellendült. A javak értékelésében is lényeges változás következett be. Eddig a vagyont az ingó jelentette, a ló, juh, prém, arany, ezüst, fegyver és ruha. Most az eddig lebecsült ingatlan, elsősorban a föld jutott szerephez. A vérségi kapcsolaton kívül ez lett a harcoss magyar társadalmi állásának másik tényezője. A nemzetségfőknek, törzsfőknek már eddig is nagyobb vagyonuk volt az egyszerű vitézeknél: most nekik jutott a legjobb föld, a legdúsabb legelő. A törzsek között is az előkelőbbek jobb szálláshoz jutottak a később csatlakozottaknál; az utoljára csatlakozottak (kabarok, székelyek) a határokra szorultak. A nemzetség közös birtoklása helyébe lassan a faluközösség lépett, s a nemzetségfő földbirtokossá lett. A rokonfajú kúnóság letelepedése, melyről a magyarságénál több adatunk van, kiválóan példázza ezt a változást. A vagyoni helyzetüket megtartó nemzetségfők évtizedeken belül jobbagysorba süllyesztették az alájuk rendelt harcoss lovasnépet. Az ú. n. szálláskapitányok kiemelkedő állását immár nem a vér, hanem a föld határozta meg. Így lehetett ez a magyarságnál is.

Az ingó vagyon helyébe lépett föld és a vérségi kapcsolat tehát a magyar jogfejlődésnek két legősibb tényezője. A letelepedett magyarság a társadalmi és gazdasági fejlődésnek számos újabb állomásra érkezett új hazájában, de ezeket az ősi értékeket, mint legrégibb hagyományát, ez új fázisokon is mindig kifejezésre juttatta.

III. Alkotmány és jog fejlődésének egyaránt alapvető változását jelentette a szentistváni államrend. Ezt a rendet legjobban a király személyes uralma jellemzi. A modern alkotmányokban a király uralkodik, de nem kormányoz; a XI. század magyar államában egyedül a király kormányoz. A törzsek és törzsfők hatalmát megtöri, a nemzetségeket a magánjog és büntetőjog területére szorítja vissza. Minden hatalomnak a forrása, kit nemcsak a keresztény felkenés és koronázás, hanem a pogány vérségi elv is uralkodóvá emel. A személyes királyság rendszerének az alapja kétségtelenül karizmatikus: az alattvalók úgy követik királyukat, mint a prófétát hívei, s mint Isten küldöttjének engedelmeskednek neki. De ez az állami berendezés már a karizmatikus hit aprópénzre váltása. Az uralkodó parancsai, törvényei az életnek egyre több vonatkozását szabályozzák. Aki itt hatalomhoz és vagyonhoz akar jutni, a király hívévé kell szegődnie, az ő familiájába kell állnia.

Tekintsük át röviden az állam egész apparátusát, mely természetesen a maihoz képest primitív. A kormányzásnak és igazságszolgáltatásnak legfőbb szerve a királyi tanács, mely az uralkodó személyes híveiből, hű embereiből áll. Senkinek sincs joga arra, hogy belépjen a tanácsba, ha a király nem hívta; de a tanácsnak sincs igénye arra, hogy a király megkérdezze, vagy javaslatát elfogadja. Az egyház kor-

mányzása legfelsőbb fokon a király kezébe fut össze; apostola és szervezője országának, pápai felhatalmazásra nincs szüksége. A püspököket a király nevezi ki, ő ügyel fel működésükre, s ha akarja, megfeddi, áthelyezi, sőt le is teszi őket. Létalapjukat ő teremti meg nagy adományaival, melyek nem a személynek, hanem a hivatalnak szólnak. István törvényeiben egy beszámítás alá esik a püspökséghez és az ispánsághoz tartozó birtok: egyiket sem a méltóság viselője bírja, hanem csak hivatala tartamára kezeli. Ha a király tetszését, kegyét elveszti, hivatalától és birtokától is meg kell válnia. Ezért az ispánok sem a későbbi kor országos tisztviselői, hanem a király emberei, kiknek az egyházi parancsok végrehajtásán, a vár védelmén és a katonaság kiállításán kívül a vár körül elterülő királyi birtoknak (a vármegyének) kezelését is el kell látniuk. A jövedelem harmadrészét megtarthatják, de a kétharmadról pontos számadást kell tenniük. A tanács többi tagjai sem a foglалó nemzetségek fejei, hanem azok, akik életre-halálra a király híveivé szegődtek, hadban és tanácsban segítségére vannak, s ennek fejében a király biztosítja létüket: nagy földbirtokokat ad nekik, melyeknek népe minden szükségessel ellátja az urat. A királynak előkelő hívein kívül vitézei és szolgái is vannak, kiknek az „állam“ igazgatásában ugyancsak fontos szerep jut. Aki nem tud, vagy nem akar ebbe az új társadalomba beleilleszkedni, ám éljen ősi szokásai szerint, de a hatalomban való részvételre, vagy királyi adományra ne számíton.

A személyes kormányzás gondolata azonban nem áll meg a királyi udvarban. Ezen alapul az egyház országos szervezése: a püspök lassanként telepíti be a neki alárendelt papsággal székhelye környékét. De vannak olyan papok is, akik nem a püspöktől kapnak ellátást, hanem a királynak vagy egy hatalmas úrnak a birtokán élnek, s az ő kinevezésétől függenek. Az ispánnak szolgálatában a vár katonáskodó rétege áll; tagjai, a várjobbágyok éppen olyan feltétlen engedelmes-séggel tartoznak ispánjuknak, mint ez a királynak. Aki ispánját megöli, éppen úgy kizáratik az egyház oltalmából, mint az uragyilkos szolga. De az adományos uraknak is vannak vitézeik: István meghagyja, hogy mindenkinek maradjon meg a maga milese, hogy veszedés ne származzék. A békés foglalkozást folytató idegenek, a hospesek is kötelesek megmaradni kenyéradó gazdájuknál, míg ez megtartja az ellátásra vonatkozó ígértét. Mindezek a rétegek: alsóbb papság, várjobbágyok, milesek, hospesek személyes szolgálatban állanak, s ennek fejében ellátást és ruházatot, vagy esetleg földet kapnak. A függő szabadtársadalom alatt a rabszolgák széles rétege terül el, kiket a jog nem ismer el személyekül, csak az egyház; e társadalmon kívül pedig a régi keretek között élő foglалók élnek, kik birtokaikat terjeszteni nem tudják s így a király híveivel való összeolvadásra vannak ítélve. A vérségi hagyományt új elv homályosította el.

Hűbéri állam volna hát Szent István királysága? Kétségtelenül nem. A személyes uralomnak az egyházi és állami hatalomkörre kiterjedő formája csak előkészítője volt a hűbériségnek a frank birodalom-

ban és másutt is. A hűbériség-előtti állami berendezés ez, mely a kereszténységet és az európai intézményeket újonnan elsajátító népek-nél általánosan előfordul. Eppen ezért Szent István államberendezését nem lehet a korabeli nyugati államokhoz hasonlítani, hanem — mint többen rámutattak — a Merovingok frank birodalmához, vagy a kelet-európai új szláv országokhoz. Az új keresztény állam magja, mint ugyancsak ismeretes, a királyi kíséret, mely nyugati hatásoktól függetlenül minden harcosnépnél kialakult. Későbbi szóval úgy is mondhatnók: a szentistváni állam magja a *királyi familia*, a király személyes híveinek közössége, mely a kíséretnél bővebb keret, és tagjai kicsiben ugyancsak megszervezik a maguk familiáját. A későbbi fejlődésnek kellett eldöntenie, lesz-e ebből a familiából hűbériség, vagy sem.

IV. A személyes királyság rendje a XIII. századig fennállott. Ez a viharos, eseményekben gazdag évszázad szabta meg a magyar alkotmány és jog fejlődésének későbbi folyamatát. Az alapvető esemény a *királyi familia bomlása*, mely nemcsak e száz évnek keretei között zajlott le, de ekkor hozta meg jelentőségteljes következményeit. Mályusz Elemér mesterien írta le, hogyan váltak ki a királyi familiából elsőnek a főpapok, az investituraharc következtében, már 1100 körül. Követték őket a XII. század folyamán az akkor nobilis-nak, nemesnek nevezett nagybirtokosok, a királyi tanács előkelő tagjai. S amikor az uralkodó a familia kiegészítésére egyre nagyobb számban emelte az addig szállásaikon élő harcosokat, várjobbágyokat és vitézeket „házába és udvarába“, vagyis ruházta fel a királyi seregben hadakozás, a közvetlen királyi bíráskodás, az udvarban való szabad megjelenés és bizonyos fokú adómentesség kiváltságaival, az így létrejött királyi serviensi réteg már a XIII. század elején a személyes kapcsolatból való szabadulásra, a szolgálatok könnyítésére törekedett. Törekvésének eredményét a három aranybullában szemlélhetjük. A század végére a serviensekből és a páncélosan katonáskodó más rétegekből kialakult a köznemesség, s ezzel a királyi familia újabb veszteséget szenvedett.

A familia bomlását nem úgy kell értenünk, mintha a kiváló rétegek lemondtak volna a királlyal való kapcsolat közhatalmi és gazdasági előnyeiről. Ellenkezően: minden egyes csoport kiválása együttjárt e csoportnak *rend*dé alakulásával, korporatív szervezkedésével, jogainak írásbafoglalásával és a hatalomból való részesedésnek fokozottabb igényével. A főpapság, mikor a pápai hatalom felemelkedésének következtében függetlenítette magát a királytól, magas hivatásának és kánoni küldetésének tudatában a főpapi rendbe tömörül. Csak idő kérdése már a közös kiváltságokkal rendelkező papi rend (ordo clericalis) kialakulása, a király és a birtokos urak rendelkezési jogának megtagadása és egyszerű kegyurasággá degradálása. A nagybirtokosok már a XII. században beleszólást követelnek az államügyek vitelébe, s szavukat az ország nevében hallatják a tanácsban. Az aranybulla idejében már megilleti őket a királlyal szemben való felkelés, az ellenállás joga is arra az esetre, ha a király megszegné ígéretét, 1267-ben pedig már mint bárói rend megállapodott hatáskörrel

rendelkeznek. A serviensek kiváltságaiknak a három aranybulla során történt újabb és újabb megállapításával egyre inkább megszerzik a közös fellépés gyakorlatát; katonai és pénzügyi terheiknek csökkentésére, jogaiknak növelésére törekednek, a század folyamán a vármegekben tesznek szert politikai gyakorlatra s a várjobbágyokkal egysegesen nemesi renddé olvadva, a század végén már politikai szereplésre, jogalkotásra is gondolhatnak. Ahogyan főpapság, főnemesség és köznemesség kihasad a királyi familiából, úgy alakul ki e három rendnek sajátos szócsove, politikai orgánuma is: a zsinat, a független tanács és az országgyűlés.

Mi történt hát a királyi familiával? Uralkodóink nem nyugodtak bele abba, hogy személyes híveik fogytán teljesen a felemelkedő rendek akaratának legyenek kiszolgáltatva. Bár a serviensek egyre inkább önállósították magukat, a főnemességgel szemben mégis őket támogatták, míg a konfliktus — az első országgyűléseken — nyilvánvalóvá nem lett. De még szívesebben fordultak királyaink a familia következő rétege felé, mely a megmaradtaknak az elitjét tette: a városok és nemzetiségek felé. Nem véletlen, hogy éppen IV. Béla nevéhez fűződik a városi kiváltságok nagyarányú fellendülése. Ő próbálta meg a személyes királyság létalapjának, a királyi patrimoniumnak visszaszerzését, ő a katonai szolgálatnak — nyugati hűbéres módra — a földbirtokhoz való kapcsolását; végül törekvéseinek kudarcát látván, ő emelte fel a hospes-községeknek olyan nagy számát. A magasabb rétegek hijján a vendégek és telepések lettek a királyság hadi és gazdasági támaszai. Nem saját erejükből, de nem is valamely immanens elv folytán nyertek nemzetiségeink oly sok kedvezést a XIII. századtól kezdve, hanem, mint Mályusz Elemér kimutatta, a királyság életbevágó szükségleteinek kielégítésére, föld- és népveszteségének megakadályozására mozdította elő egységbe tömörülésüket, nagyobb és kisebb — területi és városi — közösségekben egyaránt.

A középkor további folyamán most már három irányzat küzdött egymással. A király a nagybirtokosok és a köznemesség kiváltságainak korlátozására, a hatalomnak teljességében való fenntartására törekedett. A főpapság és a főnemesség az immár kialakult nemesi rend tagjait személyes, sőt hűbéri függésbe akarta hozni magától s így kialakította a prédiálisok és a familiárisok intézményét. A köznemesség viszont a már egyszer elért politikai szerepet akarta visszaszerezni s a familiáris viszony kötelekeit elszaggatva a rendi állás egyenlőségét helyreállítani. A XIV—XV. század fejlődése azért olyan nehezen áttekinthető, mert e három törekvés a mindenkori erőviszonyok következtében felváltva érvényesül. Ismét Mályusz kutatásaira kell hivatkoznom: ő mutatta ki, hogy a hűbériségnek a főnemesség részéről érvényesített elveit Mátyás segítségével, majd a maga erejéből megtörte a köznemesség és Werbőczy korára a rendiség teljes diadalt aratott. Pontosabban: a XIII. század rendjeit, melyekhez a XV.-ben a polgárság is csatlakozott, Mátyás erős kézzel fogta össze a regnum keretébe. Rendeik ekkor már régen voltak hazánkban, de

rendi állam csak Mátyás óta. Ennek az államnak lett szimbólumává Werbőczy értelmezésében a szent korona.

V. Az eddigiek alapján vizsgáljuk meg most röviden Erdély középkori alkotmányfejlődését. Közhellyé lett immár, hogy a Királyhágón inneni államterület mind a középkorban, mind az újkorban három nemzet: a magyar, a székely és a szász hatósága alá tartozott. El felfogás igazságát nem kívánjuk kétségbe vonni, csak helyesbíteni. A „natiók“ megjelenése rendi tünet és a XV—XVI. század fordulójához kapcsolódik. A középkori Erdély tehát nem három önálló nemzet tartománya, hanem az egységes magyar államnak külön kormányzott része, mely fejlődésében osztozik Magyarország többi területeivel. Itt is megtelepedtek a vérségi szervezetben élő honfoglalók, itt is lezajlott a földvagyon felemelkedésével járó nagy társadalmi változás. A személyes királyság beillesztette Erdélyt az általános megyeszervezetbe, mint határispánságot és beküldte ide a maga püspökét. Itt is voltak adománybirtokosok, a XIII. század végén itt is szervezkedtek a köznemesek és a XIV. század elején itt fogta el egy vakmerő oligarcha a gyenge Ottó királyt. Erdély is átment a rendiség kialakulásának viharain és Erdély volt az a terület, amelyből Báthory István vajda önálló hűbéres tartományt szeretett volna alkotni. S ez az egy tény az egész középkori fejlődés sajátos jellegét is megvilágítja. Külön kormányzás alatt állván, Erdély erősebben kapcsolódott a központi hatalomhoz a vajda útján, a vármegyék helyett inkább a vajdai közgyűlésre helyezte a nemesi szervezkedés súlypontját és így a nemesi vármegyét — Magyarországhoz képest — később és kevésbé fejlesztette ki. Külön igazgatás alatt lévén, a középkorvégi oligarchia önállósító törekvésének jobban is ki volt téve, s ez ellen már korábban védekezésre, más fajtákkal való egyesülésre kényszerült. De alapjában véve alkotmányfejlődése — magyar fejlődés.

Erdély másik két számottevő népfajának, a későbbi székely és szász „nemzetnek“ alkotmányfejlődését is csak a mondottak alapján érthetjük meg. A székelység ősi szervezete éppen úgy a vérségi kapcsolaton alapult, mint a magyarságé. Régen három nemzetségükről, később hat nemükről hallunk, melyeken belül négy-négy ág helyezkedik el. A Marosszéken fennmaradt lajstrom tanúsága szerint még a XVI. században is ágról-ágra száll a hadnagyi és bírói méltóság. De ugyanaz a forrás tanúskodik a letelepedés okozta lényegbevágó átalakulásról is. A nomád életmódot a XII—XIV. század során az állandó megszállás váltotta fel. A nemzetség közösségéből faluközösség lett, a vérségi előjárókból a szék nagybirtokos „főemberei“. Ennek megfelelően a tisztségeket sem az nyerte el, aki valamelyik nem soronlévő ágából származott, hanem az, aki az ághoz fűződő birtokot a kezében tartotta. A föld itt is diadalmaskodott a vérségi elv fölött.

A székelységnek ez a hagyományos, primitív szervezete a középkor folyamán egyenesen a rendi alkotmánynak adott helyet. A XV. században tele van a Székelyföld a közemberek panaszaival, hogy elő-

kelőik, a főemberek jobbágysorba akarják őket szorítani. A magyar fejlődésből jólismert jelenség ez. A panaszok elintézésére Hunyadi János és Mátyás király egymásután küldik képviselőiket a székelyek közé, s ezeknek a székely jog több feljegyzését köszönhetjük. A rendi felosztást maga Mátyás hajtotta végre 1473-ban: a hadkötelezettség teljesítése szerint főemberekre, lófőkre és közemberekre osztotta a székelyeket és meghagyta, hogy ezt a rendezést időről-időre vizsgálják felül. A rendi küzdelmek ezzel nem szűntek meg, s a század végén ismét a központi hatalomnak kellett megvédenie a közszékelyeket a kényszerű szolgálatok ellen. A tisztségek viseléséből is kizszorították a primorok és lófők a harmadik rendet. Megjelentek a bírói közgyűlésekből kinőtt önálló székely nemzetgyűlések is, de a XVI. század forrásai szerint ezeken is csak az első két rend határozott.

A székely alkotmány tehát a vérségi szervezetből a hűbéri és a személyes kapcsolatok mellőzésével alakult át rendivé. A székelyek mindig elővédjei voltak a nemzetnek, de sohasem voltak a király szolgálói. Sem a maga egészében nem tekintették területüket királyi tulajdonnak, mint az összes nemzetiségeket (pl. Királyföld!), sem az egyes székely birtokra nem érvényesült a királyi jog és a királyi adomány. Többen rámutattak, köztük magunk is, a rokonfajú hazai nemzetiségek (kúnok, jászok, lándzsások, besenyők) és a székelyek közti hasonlóságokra az alkotmányos intézmények és a társadalom fejlődésében, most mégis azt kell mondanunk, hogy a székelység belső fejlődését semmilyen más népfajával nem lehet párhuzamba állítani. Mennyi királyi beleszólás, kiváltság, adomány szerepel pl. a kúnoknál, kikhez a székelyek alkotmányukra nézve legközelebb állanak! A székelységnek éppen az a legfeltűnőbb sajátága, hogy a magyar jogfejlődés útját járta. Alkotmánya úgy alakult ki, mint egy szállásbirtokos magyar törzsé, melyről a személyes királyság szinte teljesen megfelekezett, s amely csak a rendi küzdelmek idejében kapcsolódott ismét bele az országos átalakulásba.

A szászok ezzel szemben nemzeti önállóságuk alapjait a személyes királyság korában rakták le. A betelepülő németek és fajrokonaiak már századokkal előbb túljutottak a székelyeknél virágzó vérségi szervezeten. Telepítő vállalkozóik vezetésével úgy jelentek meg nálunk, mint faluközösségek, az ilyen közösségeknek demokratikus színezetű belső szervezetével. A kezdet kezdetétől fogva a királyi familiához, a királyi vagyonhoz tartoztak; beléjük is kapaszkodott, mint láttuk, a XIII. század elejének ingadozó királyi hatalma. A serviensek személyes kapcsolatát meglazító aranybullát csak két évvel követi a szászokat erőteljesen bekapcsoló Andreanum! A középkor folyamán osztogatott sok privilégium, szemben a hasonló székely oklevelek hiányával, ismét a központi hatalom erőteljes irányítására mutat. I. Károly 1317-ben nem torolja meg a szászok lázadását szabadságuk elvesztésével, hanem újjászervezi őket. Az élükre állított tisztviseleket királybíráknak hívják, a legnagyobb szász települési terület a Királyföld, a szász nemzet későbbi pecsétjére a korona fenntartásának jel-

szavát vésik. Az uralkodó védelme alatt és az ő segítségével kezdik meg négyfelé szakadt népi területük óvatos összekovácsolását. A bíraskodás révén kapcsolódik Szebenhez a medgyesi és selyki szék, Brassó a Barcasággal, majd Beszterce is. A Szászföld még akkor is személyes kapcsolatban áll az uralkodóval, mikor a XV. század folyamán a városok is országos renddé alakulnak. Ezt a fejlődést azután népi egységének javára gyümölcsözteti, megszerzi Mátyástól a legfőbb szász tisztviselő, a szebeni comes választásának jogát és megalkotja a szász nemzeti egyetemet.

Az universitas megalakulását azonban a többi népfajok fejlődéséhez hasonló belső mozgalmak előzik meg. A betelepülő szászok sokat emlegetett egyenlőségét csakhamar a birtok különbségén alapuló társadalmi tagozódás válja fel. A locatorokból hamarosan kialakulnak a királybírói és más tisztségeket családjukban átörökítő gerébek. Itt a magyar főnemese, a székely főemberek analógiájára az annyiszor megfigyelt folyamat zajlik le a szászoknál is: a társadalmi hierarchia felső fokára jutott előkelők a többieket hűbéri kapcsolatba akarják szorítani, sőt egyenesen jobbagysorba süllyeszteni. Nincs itt szava fajközösségnek, népi összetartozásnak. A gerébek fölfelé a magyar nemesség megszerzésével biztosítják rendi állásukat, lefelé az örökös tisztségekkel akarnak örökös földesurak lenni. A küzdelemben Mátyás a szászok nagy tömegei mellé áll, mikor megengedi a hatalmaskodó gerébek elűzését. A rendi küzdelemben tehát a szászoknál a jog-egyenlőség, a székelyeknél — 1562. eseményeiben — a jogkülönbség érvényesült. A két nép közül ezért a szász vagyoniilag megerősödött, a székely nagyrészt nyomorúságba és jobbagyságba süllyedt.

A szász fejlődés mérlege azt mutatja, hogy a szászok a személyes kapcsolat védelmében léptek a rendi küzdelmek korába s azokból népi autonómiájuk megnyerésével kerültek ki. Ha a székelyek egy elmaradt magyar törzs alakulását követték, a szászok a magyarországi nemzetiségek alkotmányának prototípusát mutatják. A középkori Erdély tehát minden alkotmányos jelenségére nézve beillik az általános magyar fejlődésbe.

VI. Ha most már a fejedelmi Erdélyre fordítjuk tekintetünket, a sajátszerűségeknek, a szűkebb Magyarországtól eltérő jelenségeknek nagyobb skálája tárul elénk. De ezeket az eltéréseket éppen az egyetemes magyar tendenciák korlátlan érvényesüléséből, színpompásabb kifejtéséből magyarázhatjuk. A királyi Magyarország alkotmányfejlődését a rendi gondolat kiteljesedése jellemzi. A főnemesség, immár grófi és bárói címmel felruházva, a törökkel való küzdelemben még inkább megerősíti belső pozícióját nemes és nemnemes alattvalóival szemben, mint a középkorban. Az 1608. évi törvényekben elnyeri külön országgyűlési tárgyalásának, az önálló felsőtáblának dekretális biztosítását is. Az elárvult királyi bíraskodást a hétszemélyes tábla veszi át, melynek elnöke a helytartó vagy nádor, tagja három főpap és három főnemes. (Gondoljunk a lengyel fejlődésre, ahol ezidőben szerzi meg a köznemesség a legfelsőbb fokú igazságszolgáltatást.) A mág-

násokkal szemben, kiknek az udvar kegye ad új és új biztatást, a köznemesség Hármaskönyvét mutatja fel. Minden nemes egyenlő, a mágán és a kismemes között csak címben, rangban, vagyonban van különbség. A hétszilvafásnak ugyanazok a nemesi kiváltságai, mint a nagybirtokosnak. A diétán külön táblán ülnek a köznemesek, s itt minden erejükkel iparkodnak visszaszorítani a városi követek szereplését. Helyzetük erősítésére hangsúlyozzák és mélyítik azt a szakadékot, mely a nemest a jobbágytól elválasztja. Az armalista, az egytelkes parasztnemes tehetősebb társainak védelmét élvezi. Ha a nemes jobbágytelken ül is, a XVIII. században kimondják, hogy a teher nem a telekre nehezedik, hanem a személyre, tehát a közszolgálatok őt nem kötelezik. Ez az évszázad kiteljesíti, szinte ad absurdum viszi a rendi különbséget. A nemesség politikai támasza az autonóm vármegye, a vidéki igazgatás és jogszolgáltatás szerve. Közjogában a hatalom gyakorlása a nemességhez kapcsolódik: nemes a korona, nemes a király, nemesek a papok, főnemesek és a köznemesség nagy tömegei (Bencsik).

Ennek a kifejlődött, sőt túlfejlődött rendi irányzatnak azonban meg kellett küzdenie az egyre erősödő abszolutizmussal. Az újkori állam közigazgatási vívmányai, melyeket hazánkban először Mátyás iparkodott megvalósítani, Mohács után egyre inkább a királyi hatalmat s vele az idegen befolyást erősítik. A királyi tanács, kancellária, kamara megszervezése, a hadügyeknek idegen kézbe helyezése a rendek szerepét egyre inkább eredménytelen kérvényezésre, sérelmi politikára szorítják vissza. A XVIII. század a nádort egy állandó központi hatóság, a helytartótanács fejévé degradálja, a felsőbíráskodást kinevezett királyi bírák, állandó táblák kezébe teszi le, az állandó hadsereget és a pénzügyeket kivonja a rendi ellenőrzés alól. Lipót nyers, kiméletlen abszolutizmusa helyébe Mária Terézia finomabb módszerei lépnek. Hazánk elvben független állam, királya rendet alapít, kitüntetésekkel halmozza el híveit, de az irányítás idegenek kezében van s a magyarok közül csak az engedelmesek, lojálisak jutnak szóhoz. Ennek a kormányzásnak logikus következménye II. József németesítő irányzata, s rövid intermezzo után megkövesedett alakzata I. Ferenc jóságos abszolutizmusa.

Magyarország tehát a Habsburg-uralom alatt állandóan tovább fejleszti a rendiség gondolatát, melynek súlypontja a köznemességen van; de ez már hanyatló rendiség, mely kiváltságainak létjogosultságát elvesztette, s állásait egymásután adja fel az emelkedő abszolutizmus javára. Ezzel szemben az önálló, majd a különálló Erdély 1690 előtt erőteljesebben képviseli a rendi gondolatot, azután pedig jobban enged az uralkodói abszolutizmusnak, anélkül, hogy bármelyik is egyedül érvényesülne valamelyik korszakban. A fejedelmi Erdély alkotmányfejlődését úgy jellemezhetnők, mint háromszorosra felfokozott rendiséget, melynek vívmányai nem mennek veszendőbe a Habsburgok uralma alatt sem.

A fejedelmi Erdély alkotmányának megértéséhez meg kell gondolnunk, hogy a modern alkotmánytörténet szerint a rend meghatáro-

zott társadalmi funkciót betöltő és megfelelő jogállással felruházott személyek csoportja (Olivier-Martin). A kezdetleges társadalmak születési rendjeivel általában szembeállítják ezeket a hivatásrendeket, melyeket a mai rendi próbálkozásokkal az alapgondolat közössége köt össze. A középkori rendekhez azonban, melyek a tanítás, harc és békés foglalkozás funkciói szerint megoszolva: papság, nemesség, polgárság (és parasztság), az újkor változásai folyamán más testületek is lépnek, melyeknek összekötő momentuma a hitvallás vagy a népi hovatartozás. Így állanak szemben a német birodalmi gyűlések katolikus és evangélikus rendjei, melyek mását a magyar országgyűlések harcaiban is megtaláljuk. Az erdélyi alkotmány most már három szempont szerint létrejött testületi szervezkedést ismer: társadalmi állás szerint, vallás és nemzetiség szerint.

A társadalmi funkciónak megfelelő rendi csoportosulás létrejöttét már megismertük. A nemesség és jobbágyság, főemberek és közsékelvek, gerébek és közsászok közötti harenak igazi korszaka a XV. század. Ez a küzdelem hozta éppen létre, egy véres állomásán, a három erdélyi nép 1437. évi kápolnai únióját. Ebben az egyességben, ha jól megfigyeljük, a rendi gondolat erősebbnek bizonyul a népi hovatartozásnál. Az újkorban azonban ez a harc nyugvópontra jut, magyaroknál és székelyeknél az arisztokrácia, szászoknál a demokrácia győzelmével, s más ellentétek kavargják fel a lelkeket. A nemzetek szerinti tagozódást már a XV. század viharai előmozdították, míg az 1506-i segesvári únióban az elnevezés is megjelent. A külön jogállás, melynek gyökerei a letelepedésig nyúlnak vissza, Werbőczy Hármaskönyvében új megerősítést nyert s létezését az újonnan alakult államnak is el kellett ismernie. A három nemzet eltérő joga külön szervezkedésüknek is alapja lett. Az erdélyi alkotmányban sem a hivatás szerint tagozódott rendek, hanem a nemzetek lettek az alapvető tényezők: emlékeztetek itt a három nemzet együttes országgyűlési szavazatára, a fő- és köznemesség elválasztását nem ismerő egykamarás országgyűlésre. A harmadik szempont, a vallási megoszlás a reformációval jelent meg s éppen a fejedelmi korban vált égetően időszerűvé. Az erőviszonyok gyors változása már a XVI. században a négy bevett vallás szabadságának elismerését eredményezte, a négy felekezet belső szervezetének kialakulásával pedig az erdélyi politikában ezek is mint testületek, státusok jutottak szerephez. A külföldi és magyar gyakorlathoz hasonlóan Erdély is megalkotta a vallási alapon szervezett testületeket, melyek közül a Római Katolikus Státus mindmáig fennmaradt.

Ha az erdélyi fejedelemség háromszorosan rendi alkotmányát megértjük, meg ütközzünk meg azon sem, hogy nem nyújtott érvénysülést az állam minden egyes lakója számára. Az északi parasztkultúrától eltekintve, egyik állam sem juttatta politikai szerephez a jobbágyságot, a nemzeti korlátozásokat már középkori városaink is ismerték, mégpedig a magyarok rovására, a vallási türelmetlenségre pedig csak az alkotmányáról híres Angliát kell példának említenünk.

Erdélyben is csak azok részesültek a hivatalokban és jogokban, akik a főnemesi, nemesi vagy polgári rendhez tartoztak, a négy bevett vallás egyikét követték és a három nemzet tagjai voltak. A jobbágyság, a görögkeleti, anabaptista és zsidó vallás hívei, végül az oláhok, görögök, örmények és más népek az alkotmány bástyáin kívül maradtak. Emiatt a régi erdélyi alkotmányt jogos vád nem érheti. A középkori királyság megadta az oláhoknak is a testületi alakulás lehetőségét, a hunyadmegyei, fogarasi és más oláh kerületekben. Ha elmaradottságuk miatt a más nemzeteknek járó autonómia magaslatára feljutni nem tudtak, az újkorban kirekesztésükért csak magukra vehettek.

VII. Az 1690. után bekövetkezett fejlődés ismét nagyon hasonló volt a szűkebb Magyarországhoz. Lipót Diplomája biztosította ugyan a régi alkotmány fennmaradását, de a túlsúly visszahozhatatlanul a központi hatalomra tevődött át. Az országgyűlések megritkultak, fél-századon át nem is alkottak erdélyi törvényt. Mária Terézia alatt a királynő hívei nagyszabású reformterveket dolgoztak ki itt is a „legmagasabb szándék”-nak megfelelően. A székely határőrség felállítása csak epizódja volt az általános átszervezésnek. Általában elmondhatjuk, hogy az uralkodói abszolútizmus Erdélyben is meglazította a rendi kötelékeket, a vallások közül a katolikusnak, a nemzetek közül a szásznak a helyzetét erősítette, sőt az oláhságnak is kedvezett. A kormányzatnak Erdély rendi alkotmánya állott ellen mindaddig, míg 1848-ban a jogegyenlőség eszményének kedvéért a pozsonyi országgyűlés a rendiséget minden járulékával együtt (ösiség, úrbériség) el nem törölte.

A XIX. század nagy változásaiban a haladás súlyos csapásokat mért a hagyományra; Erdélyben talán még súlyosabbakat, mint Magyarországon. A vér és föld ősi értékei ugyanis, melyeket az alkotmányfejlődés egyre inkább háttérbe szorított, mindkét hazában a magánjog területén érvényesültek. Az ösiség, melynek kialakulása nemcsak Erdély magyar megyéit, hanem a Székelyföldet is körébe vonta, az ősi földnek a vérrokonok körében való megtartását célozta. Az úrbériség kezdetben a harcos nemesek létének fenntartásáról gondoskodott. A fokozatos fejlődés elmaradása miatt az intézmények, mint a személyes királyság hagyományát őrző adományrendszer is, a haladás kerékkötőinek tűntek fel. Innen van, hogy éppen a reformkor legjobbjai intézték ellenük a leghevesebb támadásokat. Az 1848-i változásokat Magyarországon és Erdélyben egyaránt az osztrák polgári törvénykönyv bevezetése tetőzte be. De míg a szűkebb Magyarországon az 1861. évi országbírói értekezlet régi jogunkat legalább részben helyreállította, Erdélyben az alkotmányos kormány is meghagyta az Optk.-t abban a reményben, hogy rövid időn belül úgyis életbelép az új magyar magánjogi törvénykönyv. Hogy ez a remény még ma sem teljesült, jól tudjuk. Végül Északerdély visszatérése után a magyar jogalkotás 1942. tavaszán hatályon kívül helyezte az elavult osztrák kódex utolsó maradványát is, és helyébe az általános magyar szokás-

jogot vezette be. Ez a szokásjog pedig még mindig közelebb áll Erdély ősi jogrendszeréhez, mint az Optk.

Sajnos, a magyar jogfejlődés ősi értékei szempontjából az immár egységes magyar szokásjog mérlege is negatív. Csak a húszas évek jogalkotása mutat fel kezdményezéseket az ősi föld konzerválása, a család fokozottabb védelme szempontjából. De ha a törvény fel is adta a régi eszményeket, megőrzi azokat a szokásjog, különösen a magyar nép jogi hagyománya. 1939-ben indult meg hazánkban a falusi nép körében élő jogelvek, jogszokások és hagyományok gyűjtése. Ennek a munkának legfőbb irányítását a m. kir. igazságügyminisztérium látja el, oroszlanrésze ma Erdélyre esik. 1942 nyara óta a Jogtörténeti Szeminárium már négy alkalommal kutatta Kalotaszeg történeti Szeminárium már négy alkalommal kutatta Kalotaszeg jogi népéletét. Az Erdélyi Tudományos Intézet támogatásával a magyar Kalotaszegnek immár közel húsz községét dolgoztuk fel. Munkánk eredményei csak a jövőben bontakoznak ki, az eddigi adatok azonban egyértelműen amellet tanúskodnak, hogy a magyar nép szokásjogának alapvető értékei éppen jogfejlődésünk legősibb hagyományai: a föld és a vér.

Eredményeinket néhány mondatban foglalhatjuk össze. Az ősi állami és jogi élet nem váltak el egymástól; mindkettőt a vérközösség, majd a földhöz való kapcsolat irányította. A királyság a család kibővítésével megalkotta a királyi familiát, korai keresztény államunk cselekvő központját. Majd a familián alapuló személyes uralmat, hosszú küzdelem után, a rendiség váltotta fel, mely 1848-ig fennmaradt; Erdély alkotmánya mindezekben híven követte az ország fejlődését; sajátosságai éppen a magyar vonások túlfejlesztéséből származnak. Az ősi hagyományok e fejlődés folyamán a közjog területéről a magánjogba, az írott jogból a népi jogszokásba szorultak vissza, de itt töretlen erővel élnek. Hinnünk kell, hogy felkutatásukra és új érvényesítésükre éppen Erdély fogja adni a példát.

Jegyzetek. Előadásom főbb vonalaiban foglalta össze a magyar alkotmány és jog fejlődésével foglalkozó munkámat, mely a maga teljességében is meg fog jelenni; majd ennek eredményeit az erdélyi jogfejlődést illetően hasznosította. Ezért nem is igazoltam most minden állítását a szokásos lábjegyzetekkel, különösen az újkorra nézve nem. A társadalomfejlődést illetően, továbbá a szászokra nézve nagy hasznát vettem Mályusz Elemér széles horizontú tanulmányainak: A patrimoniális királyság, Társadalomtudomány 1933. évf., A karizmatikus királyság, uo. 1934. évf., A magyar nemzetiségi

politika a középkorban, Századok 1939, A magyar társadalom a Hunyadiak korában (A hűbériség és rendiség problémája), Mátyás király-Emlékkönyv, Budapest, 1940, I. 309. sk. l., Die Entstehung der Stände im mittelalterlichen Ungarn, L'organisation corporative III. Louvain 1939, 13. sk. l. A nézeteitől való eltéréseket részletesebben meg fogom indokolni nagyobb tanulmányomban. A bevezetésben említett vita a Huszadik Század hasábjain zajlott le Illés József egy munkájával kapcsolatban a szerző, Kiss Albert és Kolosváry Bálint között (1900. évf. 2. kötet, 302, 381, 455, 460. l.). A vérségi közösségre általában és nálunk ld. Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése, és Társadalomtörténeti terminológia (Munkái I. Magyar középkor, Budapest, 1938, 129. sk., 403. sk. l.) Szent István felhasznált törvény-cikkei rendre: II. 2, 17, I. 23, 24. A személyes uralomról, a székelyek alkotmányáról és jogáról, valamint a jogi hagyományok gyűjtéséről és szerepükéről bővebben ld. tőlem: A személyes királyság kora, Illés-Emlékkönyv (Budapest, 1942) 93. sk., Magyar jog — székely jog, Kolozsvár, 1942., Magyar törvény — magyar lélek, Hitel 1942. évf. 410. sk. l.

